

Bölcskei Gusztáv korreferátuma

Köszönjük szépen ezt az előadást, amely egyszerre tekintette át történetileg és helyezte el a mi korunkban és a mi helyzetünkben ezt a nagyon fontos dokumentumot. Azt a feladatot kaptam, hogy nagykövet úr előadásához itt, a kálvinista Rómában egy korreferátumot tartsak. Nos, a feladat nem egyszerű, de igyekszem ezt megtenni.

Nostra aetate – így kezdődik az enciklika, „A mi korunkban...”, és hallottuk, hogy a bevezető szavak után az a folytatás, hogy „a mi korunknak az a jellemzője, hogy egyre inkább közelebb kerülünk egymáshoz”. Óhatatlanul eszembe jutott egy sokkal korábbi dokumentum, amelyet egy császár írt egy római hivatalnoknak, a császárt úgy hívták, hogy Traianus, a római hivatalnokot úgy, hogy ifjabb Plinius. Ifjabb Plinius, amikor elfoglalja hivatalát, szembesül azzal a problémával, hogy vannak ott keresztények, de nincs hivatalos állásfoglalás arról, hogy hogyan kell ezekkel az emberekkel bánni. Levelet ír Traianusnak, és megkérdezi, mi legyen a teendő. Traianus nagyon röviden válaszol: „Secundusom! Helyesen jártál el amaz egyének ügyeinek kivizsgálásában, akik ellen azt a vádat emelték előtted, hogy keresztények. Mert általánosságban nem is lehet megfogalmazni valami meghatározott szabályt. Nem kell utánuk nyomozni. Ha azonban följelentik és vádolják őket, büntetendőek, de úgy, hogy az, aki nem vallja magát kereszténynek, és ezt kézzelfoghatóan bizonyítja, azaz áldozatot mutat be isteneinknek, bár gyanús a múltja, megbánása alapján nyerjen bocsánatot.”¹ Most jön a lényeg: „Névtelen följelentéseknek azonban egyetlen ügyben sem szabad helyt adni, mert ez a leggyalázatosabb módszer, és semmiképpen sem méltó korunkhoz – *et pessimi exempli nec nostri saeculi est.*”² Ez is egy „*nostra aetate*”, vagy „*nostra saeculi*”.

Azt gondolom, hogy mindig bennünk van az a kísértés, hogy egy-egy történelmi korszakot olyanná nyilvánítsunk, hogy ez most már örökké így fog maradni. 1965-ben, a II. Vatikáni Zsinat idején, amikor átéli a világ az egymásraultaltság, későbbi kifejezéssel a globalizáció első jeleit, akkor még nem tudhatta, hogy a 21. századba úgy lépünk be, hogy újra felélednek azok az erők, amelyek nemhogy az egymáshoz közeledést, hanem az egymással való szembefordulást, az agressziót, a szétszakadást munkálják. Tehát amikor egy dokumentumot a maga helyén értékelünk, akkor azt mindig azzal az alázattal tegyük, hogy egyikünk sincs az abszolút látás és az abszolút tudás birtokában. Az én ismereteim szerint az összes eddig

¹ PLINIUS MINOR: *Epistulae* [Levelek] 10.96–97.

² Uo.

keletkezett enciklika közül ez a legrövidebb enciklika, amely valaha megszületett a római katolikus egyházban. Egy nagyon rövid dokumentum, de éppen ezért illik rá a klasszikus latin mondásnak egy kicsit más változata. Amikor valaki nagyon sokáig beszél, akkor azok, akik még tudtak latinul, erre azt mondták: *multa sed non multum*. Ez nagyjából a „sok beszédnek sok az alja”. Tehát: sokat beszél, de nincs benne „nafta”. Azt gondolom, hogy a *Nostra aetate* kezdetű enciklikáról azt lehet mondani, hogy *non multa sed multum*. Nem ereszi bő lére, de benne van abban a bevezetéssel együtt is csupán öt szakaszban a teológiai és gyakorlati szempontoknak a summája, amikor a nagy keleti vallások értékeiről, az iszlámról, a zsidóságról beszél, és végül összefoglalja, hogy nincs alapja a diszkriminációnak. Egy olyan dokumentum tehát, amely – ismétlem – a legrövidebb enciklika, és amelyet az egyik legfajsúlyosabb enciklikának tekintünk mi, nem katolikusok is. Itt jegyzem meg zárójelben, megint csak a történeti hűség kedvéért, mert ezzel tartozunk az elődeinknek, hogy annak idején a II. Vatikáni Zsinat dokumentumait magyarul hamarabb lehetett olvasni a protestáns szakfolyóiratokban, mint római katolikus testvéreinknél. Mert a II. Vatikáni Zsinatra nem úgy tekintettek a protestánsok, a reformátusok, hogy ez egy katolikus belügy, hanem úgy, hogy itt a keresztyénségről van szó, mint ahogy a reformációban is a keresztyénség megújításáról volt szó.

Éppen ezért, amikor nagyra értékeljük, és végtelenül fontos dokumentumnak tartjuk a *Nostra aetate*t, megint csak a történeti hűség kedvéért jegyezzük meg, hogy amikor a második világháború befejezése után három esztendővel, 1948-ban megalakul az Egyházak Világtanácsa, amely egyesíti a nem katolikus egyházakat – akkor az ortodox egyházak még nem voltak tagok, ők csak 1961-ben lépnek be –, és tanácskoznak Isten rendjéről és a világ zűrzavaráról, akkor nyilvánvalóan bennük van az a rettenetes, szörnyű tapasztalat, amit a holokauszt jelentett, még sokkal inkább, mint ahogy nagykövet úr azt hangsúlyozta az 1965-ös dokumentum kapcsán. 1948-ban az Egyházak Világtanácsa megfogalmazza a következő definíciót, amit azóta is kristálytisztá érvényességgel kell és lehet idéznünk és terjesztenünk: „Az antiszemitizmus Isten és ember elleni bűn.” Ami ezenfelül van, az az ördögtől való. Tehát közös keresztyén örökségről beszélünk, nyilván annak a kinyilvánításával is, hogy mind a római katolikus, mind a protestáns keresztyénségnek volt miért bűnbánatot tartania. Arról a közös keresztyén örökségről, amelynek itt, Debrecenben, akár ezek között a falak között, illetve az akkori hittudományi fakultás tanárai között nagyon erőteljes hagyománya van. Amikor ennek az egyetemnek, illetve jogelődjének a tanára, Pákozdy László Márton megírja az Ebed Jahve-énekekről szóló tanulmányát, abban az időben, amikor Európában, Hitler Németországában tetőfokára hág a zsidóüldözés, zsidógyűlölet és hecckampány, akkor megírja azt a – lehet, hogy egy steril teológia szempontjából kifogásolható – tételét, hogy az Ebed Jahve, az Úr szenvedő szolgája Izrael népével azonos. Ez lehet, hogy steril teológiai szempontból nem állja meg a helyét, de egy végtelenül pozitív és végtelenül fontos kiállítás, egy olyan időben, amikor arról sólnak nemcsak az egyházon kívül, hanem az egyház falain belül is a vezető hangok, hogy nekünk semmi közünk ahhoz, ami az Ószövetség, nekünk semmi közünk az Ószövetség Istenéhez, nekünk semmi közünk ahhoz, ami ott történik.

Ahogy a *Nostra aetate*-ben megfogalmazást nyer a két szövetség felbonthatatlan egysége, az összetartozás, nagyon szép bibliai hivatkozással – a Római levélre való utalást már hallottuk –, abban, azt gondolom, megint csak egy közös keresztyén tradícióról van szó, amelynek az aktualitását jó szemünk előtt tartani. A 20. századi holland református teológus, Miskotte kicsit provokatív, de nagyon találó megfogalmazása így szól: Az új szövetség mint szövetség az ószövetségnek a beteljesedése, de az Újszövetség mint irat, mint írás, csupán egy kommentár az Ószövetséghez. Ha valaki a kettőt szét akarja szakítani, az óhatatlanul tévtanításhoz, eretnekséghez és egyebekhez vezet. Mint teológusoknak, tudatában kell lennünk, hogy ez egy olyan kérdés, amely nem vesztette el az aktualitását. Hiszen abban a Németországban, amelyikben utoljára a hitleri őrjöngés idején volt olyan, hogy a *Deutsche Christen* mozgalom azt mondta, hogy az Ószövetség nem a miénk, 2014-ben egy neves teológiai professzor nyilvánosságra hozott egy cikket, amelyben gyakorlatilag ugyanerre a következtetésre jut. Tehát nem lehet azt mondani, hogy ezt egyszer s mindenkorra letudtuk, hanem meg lehet és meg kell fogalmazni újra és újra ezt az összetartozást.

A *Nostra aetate* beszél a gyakorlati lépésekről is. Nagykövet úr is hangsúlyozta a tanításnak, az oktatásnak a szerepét. Nekem is elég régi vesszőparipám, inkább kevesebb, mint több sikerrel jártam ennek kapcsán, de itt is nyomatékosítom: nagyon örülnék, ha Magyarországon eljutnánk oda, történelmi keresztyén felekezetek és a magyarországi zsidóság, hogy amikor hittankönyveket írunk a saját iskoláink számára, és mi a református hittankönyvben leírjuk, hogy ilyenek a zsidók, ilyenek a katolikusok, akkor, mielőtt azt megjelentetnénk, adjuk már oda nekik, és kérdezzük meg, hogy ti tényleg ilyenek vagytok, vagy csak mi látjuk így. Ez egy nagyon-nagyon fontos dolog. Hiszen hányszor kapjuk magunkat azon, hogy azt mondjuk, hogy ez így volt a zsidóknál. S nem is vesszük észre, hogy ezzel egyszerűen kiiktatjuk a látókörünkől azokat, akik azt mondják, hogy az nem csak volt, ez most is így van. Apróságnak tűnik, de végtelenül fontos elemnek tartom ezt, hiszen azok a teológiai felismerések, amelyek ennek a közös örökségnek, a szövetség közös gondolatának a feladhatatlan voltát hirdetik, azoknak a tárháza kimeríthetetlen.

Erre hadd hozzak példát is. Néhány hónappal ezelőtt egy előadást kellett tartanom, és azt a feladatot kaptam, hogy beszéljek arról, mit jelent az idegenség érzése – migráció és agresszió volt a téma – a zsoltárookban. De miután nem volt megszabva, hogy konkrétan melyik zsoltárban, elkezdtem vizsgálni a Zsoltárok könyvének az egészét. Rábukkantam egy olyan rabbinikus megjegyzésre, amit én nem ismerem, így hangzik: „A Tóra öt könyvét Mózes által adta Isten az izráelitáknak, a Zsoltárok öt könyvét pedig Dávid által.” Aztán elgondolkodtam, hogy persze, láttam én már azt a feliratot, hogy első könyv meg második könyv, harmadik, negyedik, de amikor jobban utánanézttem, kiderült, hogy a Zsoltárok öt könyve pontosan megfelel a Tóra öt könyvének, a terjedelmét illetően. A műfaja más, de ugyanarról szól. Valaki így mondta ezt, hogy a történet, az elbeszélés nyelve a próza, a szeretet nyelve a költészet. A Zsoltárok könyve olyan közel áll hozzánk, annyira közel érezzük magunkhoz. Felvetődik a kérdés, hogy vajon hogy is van ez, hogy minden zsoltárnak van külön címfelirata, kivéve az elsőt és a másodikat? Azt mondják a

rabbik, azért, mert ez a két zsolttár az egész könyvnek a címe. Hogy kezdődik az első zsolttár? Az a boldog ember, aki gyönyörködik a Tórában. Az az igazi izraelita ember, aki gyönyörködik az Úr törvényében. Hogy kezdődik a második zsolttár: Miért háborognak a pogányok? Azaz megjelenik egymás mellett a zsidóság és a nem zsidóság, akiknek egyként szól a panaszszolttár, a szabadításért való hálaének, az örvendezés. Tehát van egymástól mit tanulnunk.

Nagykövet úr említette a 2015. decemberi vatikáni dokumentumot. Én is egy 2015. decemberi dokumentumra szeretnék utalni, amely számomra nagyon sokat mondott. Ez azonban a másik dialóguspartnertől jön. December 3-án ortodox zsidó rabbik csoportja adott ki egy nyilatkozatot arról, hogyan látja az ortodox zsidó rabbik közössége, nyilván nem mindenki, de egy jelentős részük, a keresztyénséggel való kapcsolatát. Felfogható ez úgy is, mint egy válasz az ötvenéves jubileumra, de szerintem annál többet is mond. A szöveg szintén nem hosszú, de igen-igen figyelemreméltó. Abból indul ki, hogy „közel két évezred ellenségeskedése és elidegenedése után mi, ortodox rabbik, gyülekezetvezetők, gyülekezeti intézmények, szemináriumok vezetői Izraelben, az Egyesült Államokban és Európában szeretnénk kihasználni azt a lehetőséget, amely adatott nekünk, szeretnénk a mi mennyei Atyánk akaratát cselekedni azáltal, hogy a kezét, amelyet keresztyén testvéreink felénk kinyújtottak, megragadjuk. Zsidók és keresztyének együtt kell munkálkodjanak azért, hogy korunk kihívásainak meg tudjunk felelni.”³ Ez azért figyelemre méltó az én véleményem szerint, mert korábban, ha zsidó-keresztyén párbeszédéről volt szó, akkor mindig az volt a helyzet, hogy vannak olyan liberális zsidó rabbik, akik erre nyitottak, de – legalábbis bennünk – megvolt az az előítélet, hogy az ortodox rabbikkal nincs mit kezdeni. Mert ők sem akarnak velünk mit kezdeni. És itt most éppen az ortodox rabbik azok, akik, idézve II. János Pált, idézve Benedek pápának a megnyilvánulásait, azt mondják a maguk részéről: „ahogyan Maimonidész és Juda Halévi már előttünk kimondták, mi is elismerjük és kimondjuk, hogy a keresztyénség nem véletlen és nem tévedés, hanem Istentől akart és ajándék a népek számára. Jézus kétféle jót hagyott erre a világra. Egyfelől hihetetlen fenséges módon megerősíti a Tóra érvényét, másfelől eltünteti a bálványokat, a népek bálványait és elkötelezi a népeket a Noéval kötött szövetség megtartására.”⁴ Számomra ezek nagyon súlyos és nagyon új teológiai megfogalmazások, amelyek egyrészt ott gyökereznek a zsidó hagyományban, és amelyek azt mondják, hogy most már lépünk túl azon, hogy néha közösen lefotózkodunk, néha tartunk egy ünnepséget, aztán mindenki elmegy a maga sátorába. Tehát azt gondolom, hogy a lehetőség és a felelősség egyaránt itt van, azért, hogy tudjunk egymással felszabadító dialógust, felszabadító beszélgetéseket folytatni. Mert én úgy látom, most csak Magyarországról beszélek, hogy a mai magyar társadalomból általánosságban is hiányoznak ezek a felszabadító beszélgetések, amikor arról beszélünk, hogy antiszemitizmus, amikor arról beszélünk, hogy holokauszt. Éppen mondtam nagykövet úrnak, hogy én azt egy nagyon beteg állapotnak tartom, ha valaki ma

3 To Do the Will of Our Father in Heaven: Toward a Partnership between Jews and Christians, elérhető: <http://cjcuc.com/site/2015/12/03/orthodox-rabbinic-statement-on-christianity/>, letöltés dátuma: 2016. 05. 25. A szerző saját fordítása.

4 Uo.

Magyarországon azt mondja, hogy láttam a Saul fia című filmet, és nekem nem tetszett, akkor rögtön azt mondják rá, hogy antiszemita. Ha azt mondja, hogy láttam a Saul fia című filmet, és tetszett, akkor azt mondják rá, hogy zsidóbérenc. Ez egy beteg állapot, amin túl kell lépni. Hogy hogyan lehet túllépni, arra nézve szeretném egy kortárs magyar író rövid történetét megosztani a kedves hallgatókkal. Többekkel már megosztottam, de ismétlés a tudás anyja.

„Kik azok a zsidók? – kérdezte a gyerek a konyhában. Valamit hallott hittanórán, s hogy nemcsak Júdea-ban éltek, hanem ott a faluban is. Ezt olyan nehéz volt neki összekötni, hogy hogy kerültek oda, olyan marha messzire. S ha már odakerültek, most mégis hol vannak? A nagypapa visszakérdezett:

– Hogyhogy kik?

A gyerek:

– Hogy úgy, hogy kik?

– Ja – mondta a nagypapa, épp bort hígított szódával, kell egy kis erő, mondogatta mindig, amikor ivott. – Akiknek görbe az orra – vetette oda, aztán felhajtotta a hígított bort, megtörölte a száját és elindult a konyhaajtó felé, mert lezártnak tekintette a témát.

– Akkor... – szólt utána a gyerek. A nagypapa megállt, hogy a gyerekekkel való beszélgetés okán ne hajtsa-e fel még egy pohárral, sok lesz, gondolta, és visszakérdezett:

– Mi van akkor?

– Hogy akkor... – fogott bele újra a gyerek – a faluban, azok a zsidók? – És nézett a nagypapára. A nagypapa orrára. – Akiknek görbe az orra.

A nagypapa túrt egyet az orrán, nem érezte, hogy a gyerek épp azt nézi.

– Nem, csak azok a görbe orrúak zsidók, akik különben is zsidók.

– És a nem görbe orrúakkal is így van? – kérdezte a gyerek. A nagypapa erre már nem válaszolt, megnyitotta az ajtót, s az udvarról bejövő állathangok elnyomták a gyerek szavait. Kilépett. A nagymama keverte a levest.

– Tudtak magyarul? – kérdezte a gyerek.

– Kik? – kérdezett vissza a nagymama.

– A zsidók, akik itt laktak.

– Persze – mondta a nagymama. – Magyarok voltak.

– Magyarok? – mondta csodálkozva a gyerek. – Azt hittem, zsidók.

A nagymama nem válaszolt, valami eszébe jutott, de nem akarta a gyerekeknek elmondani. Az a felvásárló, aki a malacokat vette át, akinek a szülei idevalósiak voltak, emlékezett is rájuk, a mozi fölötti házban laktak, és tényleg, volt egy kisfiuk meg egy lányuk is, a férfi gabonával kereskedett, az asszony meg varrónő volt. Biztos a többiek is emlékeztek rájuk, ott a felvásárlásnál egy faluban a gabonakereskedőt meg a varrónőt nem lehet nem ismerni. Mégsem kérdezte meg senki, hogy mi van a felvásárló szüleivel meg a kistestvérével. Ez a faluból származó ember, aki csak azért került ide, mert felvásárló volt a váci húszüzemnél, ő mondta: pont olyan volt, amikor felhajigálták őket a teherautóra, aztán Ipolyságon, ami a második bécsi döntésnek köszönhetően ismét hazánk része lett, a kisváros vasútállomásán bevagonírozták a különböző falvakból odaszállított embereket, hogy az olyan volt, amilyenek most a malacok. A szomszéd faluban is megálltak, ott már

nem voltak sokan, két család, s a parasztok fölkiabáltak, amikor látták, hogy ott van a Weisz Miska is: most perelj, Miska! Mert a Weisz Miska ügyvéd volt, s persze a legrosszabb fajtából. De helytelen volt, hogy kiabáltak, mondta a felvásárló, ezzel a furcsa, senki által nem használt szóval, hogy »helytelen«, mert a Weisz Miska nem azért volt ott, mert rossz ember volt, a Weisz Miska ott már nem volt a Weisz Miska, ahogy az ő szülei sem voltak és senki sem volt az, aki korábban volt, mert a karszalagosok, akik a munkát végezték, nem kérdezték, hát te rendes ember vagy, te meg gazember. A karszalagosokat ez egyáltalán nem érdekelt, csak hogy teljesítsék szám szerint a kvótát. Aki ott felkerült a teherautóra, már nem volt más, csak egy darab zsidó.

– Sokan laktak itt? – kérdezte a gyerek.

– Sokan – mondta a nagymama, s hogy egy sem jött vissza közülük, csak az az ember, aki a disznókat felvásárolta. Ő sem akart, de munkaköri kötelezettségből kénytelen volt. Hol a gyerekekre nézett, hol a levesbe. Miért is történtek ezek a dolgok – gondolta. Nem értette. És a többi ember sem értette, aki a faluban lakott. Hiába tartották be a Tízparancsolatot, hiába kerülték azt a sok-sok halálos meg bocsánatos bűnt, amit a tisztelendő úr felsorolt, mindez nem befolyásolta azt, ami történt. Kavarta a levest, nem akarta, hogy megcsomósodjon a rántás.

– És mi lett a dolgaikkal? – kérdezte a gyerek.

– Milyen dolgaikkal?

– Hát, ami volt nekik. Vagy vihették?

– Ja, nem. Egy magtárba hordták össze, tele lett a hatalmas épület bútorokkal, ruhákkal, szőnyegekkel, gyertyatartókkal. A faluból sokan gondolták, hogy kívárlják az alkalmas pillanatot, s kirabolják a magtárat. Ott sündörögtek az épület körül – mondta a nagymama –, meg a kocsmában is erről beszéltek. Elmesélték, hogy mennyi kincs van ott, aranyak meg ezüstök, és hogy végül is miért ne lehetne ez az övéké, úgy se jönnek már vissza... S ha visszajönnének, mégis ki bizonyíthatná rájuk, hogy ők vitték el. Aztán egy éjjel, amikor az oroszok már egészen közel voltak, amerikai repülőök húztak át az égen, és dobálták a bombákat.

– Amerikaiak voltak? – kérdezte a gyerek.

– Azok – mondta a nagymama. – Valaki látta az egyik pilótát, hogy néger volt. A visszavonuló németekre akarták, de néhány épp a magtárra esett, és a robbanás meg utána a tűz mindent tönkretett.

– Nem maradt semmi? – kérdezte a gyerek.

– Semmi – mondta a nagymama.

– Kár – mondta a gyerek.

– Nem – mondta a nagymama.

– Miért? – kérdezte a gyerek.

– Mert legalább tolvajok nem lettünk – mondta a nagymama. És tovább keverte a levest.⁵

5 HÁV: Kik azok a, 87–90.

Azt gondolom, ilyen felszabadító beszélgetésekre szükség van, iskolában, egyetemen, gyülekezetben, családban, hogy eljussunk oda, ami meggyőződés szerint a *Nostra aetate*nak is és minden keresztyén-zsidó együttélésnek, dialógusnak alapvető motívuma, amit én a magam számára csak úgy tudok összefoglalni, ahogyan azt a 20. század nagy kritikusa, Martin Buber, aki kritikus tudott lenni a zsidósággal és a keresztyénséggel egyaránt, megfogalmazta, amikor a felebaráti szeretet parancsát így fordította le: „Szeresd felebarátodat – ő is olyan, mint te.” Azt gondolom, hogy ez a mi dolgunk, lehetőségünk. Ezekkel a gondolatokkal szeretném megköszönni Nagykövet Úrnak, hogy megosztotta velünk gondolatait. Tudjuk, hogy járt már itt. Amit most adok neki, olyat még biztosan nem kapott, mert néhány hete jött ki a nyomdából, s miután az elején nagyon őszintén és emberségesen megvallotta, hogy nem sikerült teljesen megbirkóznia a magyar nyelvvel, bár azért nagyobb ott a tudás, mint amit ő szerényen elárult magáról, egy olyan képeskönyvet szeretnék neki adni, amelyben ennek az épületnek minden domborműve és festménye benne van, és mindez egy magyarázó angol nyelvű szöveggel. Kívánjuk, hogy az a köszöntés, amellyel bennünket is köszöntött, a *shalom* legyen az ő számára is, szerettei számára, az unokákat is beleértve, a még itt Magyarországon töltendő szolgálati idejében és utána is a meghatározó. Természetesen nagykövetként is még bármikor szívesen visszavárjuk, de ha egyszer az unokájának akarja megmutatni, hogy milyen is ez az épület, akkor mindig nyitva van az ajtó és nyitva van a mi szívünk. Így köszönjük meg és így kérjük az Örökkévaló áldását az ő szolgálatára, amit itt tett, és köszönjük meg, amit tett azért, hogy emberek egymással szóba álljanak, egymással szót értsenek, mert ennek valóban nincs alternatívája, sok minden mással ellentétben, amire ezt szokták mondani. Köszönjük, hogy ebben segített bennünket.

Felhasznált irodalom

- PLINIUS MINOR: Epistulae [Levelek] 10.96–97.
- HÁY, J.: Kik azok a, in Háy, J.: *Napra jutni*, Budapest, Európa, 2014.
- To Do the Will of Our Father in Heaven: Toward a Partnership between Jews and Christians, elérhető: <http://cjcuc.com/site/2015/12/03/orthodox-rabbinic-statement-on-christianity/>, letöltés dátuma: 2016. 05. 25.